

अटल बिहारी वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण

डॉ. ए. ए. चव्हाण

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
मत्स्योदरी कला महाविद्यालय,
तिर्थपुरी, ता. घनसावंगी, जि.जालना

प्रस्तावना

भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या इतिहासात अटल बिहारी वाजपेयी यांचे स्थान अत्यंत मानाचे व निर्णायक आहे. ते केवळ भारताचे पंतप्रधान नव्हते, तर एक विचारवंत राजकारणी, प्रभावी वक्ते, कवी आणि कुशल कूटनीतिज्ञ होते. स्वातंत्र्यानंतर जवाहरलाल नेहरूंनी घालून दिलेल्या परराष्ट्र धोरणाच्या पायावर उभे राहून बदलत्या जागतिक परिस्थितीनुसार धोरणाला नवी दिशा देण्याचे कार्य वाजपेयी यांनी केले. थंडयुद्ध संपल्यानंतर जागतिक राजकारणात एकध्रुवीय व बहुध्रुवीय सत्ताकेंद्रांची पुनर्रचना सुरू झाली होती. अशा संक्रमणकाळात भारताचे राष्ट्रीय हित सुरक्षित ठेवणे हे मोठे आव्हान होते. वाजपेयी यांच्या नेतृत्वाखाली भारताने आत्मविश्वासपूर्ण, वास्तववादी व राष्ट्रहिताधारित परराष्ट्र धोरण स्वीकारले. त्यांनी आदर्शवाद आणि वास्तववाद यांचा समतोल साधत भारताची आंतरराष्ट्रीय ओळख अधिक मजबूत केली. शांतता, संवाद, सामरिक सामर्थ्य आणि विकास या चार स्तंभांवर आधारित परराष्ट्र धोरण त्यांनी राबविले. त्यांच्या धोरणामुळे भारत केवळ प्रादेशिक शक्ती न राहता जागतिक स्तरावर महत्त्वाचा घटक म्हणून उदयास आला. त्यामुळे अटल बिहारी वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण अभ्यासणे हे भारतीय कूटनीती समजून घेण्यासाठी अत्यंत आवश्यक ठरते.

अटल बिहारी वाजपेयी यांच्या परराष्ट्र धोरणाची संकल्पना

अटल बिहारी वाजपेयी यांच्या परराष्ट्र धोरणाची संकल्पना "राष्ट्रीय हित सर्वोच्च" या तत्त्वावर आधारित होती. त्यांनी भारताच्या सुरक्षेला व सार्वभौमत्वाला प्राधान्य देत शांततेचा मार्ग स्वीकारला. त्यांच्या धोरणाचा गाभा "शक्तीबरोबर शांतता" या विचारात दडलेला होता. १९९८

मधील पोखरण अणुचाचण्यांद्वारे भारताने आपली सामरिक क्षमता स्पष्टपणे जगासमोर मांडली. या चाचण्यांमुळे भारताने अण्वस्त्रधारी राष्ट्र म्हणून स्वतःची ओळख प्रस्थापित केली. मात्र त्यानंतरही वाजपेयी यांनी आक्रमक भूमिका न घेता जबाबदार अण्वस्त्रधारी राष्ट्राची भूमिका स्वीकारली. संवाद, बहुपक्षीयता, विश्वासनिर्मिती उपाय आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्य यावर त्यांनी भर दिला. "Look East Policy" ला गती देत आग्नेय आशियातील राष्ट्रांशी आर्थिक व राजनैतिक संबंध दृढ केले. अमेरिका, रशिया, युरोपियन संघ आणि चीन यांच्याशी समतोल संबंध राखण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. त्यांच्या परराष्ट्र धोरणात आर्थिक कूटनीतीला विशेष महत्त्व होते. जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर भारताला जागतिक अर्थव्यवस्थेशी प्रभावीपणे जोडण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. त्यामुळे वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण हे दूरदृष्टीपूर्ण, संतुलित व विकासाभिमुख होते.

शेजारी राष्ट्रांशी संबंध

अटल बिहारी वाजपेयी यांच्या परराष्ट्र धोरणात शेजारी राष्ट्रांशी संबंध सुधारण्याला विशेष प्राधान्य देण्यात आले. दक्षिण आशियातील स्थैर्य हे भारताच्या सुरक्षिततेसाठी महत्त्वाचे आहे, ही भूमिका त्यांनी स्पष्टपणे मांडली. पाकिस्तानसोबत संबंध सुधारण्यासाठी त्यांनी ऐतिहासिक लाहोर बस यात्रा करून शांततेचा संदेश दिला. "मित्र बदलता येतात, पण शेजारी नाही" हे त्यांचे विधान त्यांच्या शेजारधोरणाचे सार सांगते. कारगिल युद्धानंतरही त्यांनी संवादाचे दरवाजे बंद केले नाहीत.

नेपाळ व भूतानसोबत पारंपरिक मैत्रीपूर्ण संबंध अधिक दृढ करण्यात आले. बांगलादेशसोबत व्यापार, स्थलांतर व जलवाटपाच्या प्रश्नावर चर्चा सुरू करण्यात आली. चीनसोबत सीमावादावर शांततामय तोडगा काढण्यासाठी विश्वासनिर्मिती उपाय राबविण्यात आले. सार्क संघटनेच्या माध्यमातून प्रादेशिक सहकार्य वाढविण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. वाजपेयी यांच्या धोरणामुळे भारताने शेजारी राष्ट्रांशी संवाद, सहकार्य व शांततेचा मार्ग स्वीकारला, ज्यामुळे दक्षिण आशियातील तणाव कमी करण्यास मदत झाली.

विकासाशी परराष्ट्र धोरणाची सुसंगती

अटल बिहारी वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण राष्ट्रीय विकासाशी थेट जोडलेले होते. त्यांनी परराष्ट्र धोरणाचा उपयोग आर्थिक विकासासाठी प्रभावीपणे केला. परकीय गुंतवणूक, तंत्रज्ञान हस्तांतरण व आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढविण्यावर त्यांनी भर दिला. अमेरिका व युरोपियन राष्ट्रांशी संबंध सुधारल्यामुळे माहिती तंत्रज्ञान, संरक्षण व पायाभूत सुविधा क्षेत्रात भारताला मोठा लाभ झाला. रशियासोबत संरक्षण सहकार्य मजबूत झाले. आग्नेय आशियातील राष्ट्रांशी व्यापार वाढल्यामुळे भारताच्या निर्यातीला चालना मिळाली. जागतिक स्तरावर भारताची प्रतिमा विश्वासाहर्ष राष्ट्र म्हणून उंचावल्यामुळे विकासासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण झाले. त्यामुळे वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण हे केवळ राजनैतिक न राहता आर्थिक व सामाजिक विकासाचे साधन ठरले.

निष्कर्ष

अटल बिहारी वाजपेयी यांचे परराष्ट्र धोरण हे भारतीय कूटनीतीतील एक महत्त्वपूर्ण व निर्णायक पर्व ठरते. त्यांनी सामरिक सामर्थ्य आणि शांततावादी दृष्टिकोन यांचा यशस्वी समन्वय साधला. अणुचाचण्यांद्वारे भारताची सुरक्षा सुनिश्चित करताना त्यांनी जागतिक समुदायाशी संवाद कायम ठेवला. शेजारी राष्ट्रांशी संबंध सुधारण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न त्यांनी केला.

जागतिक शक्तींशी समतोल संबंध राखून भारताला आंतरराष्ट्रीय राजकारणात आत्मविश्वासाने उभे केले. त्यांच्या धोरणामुळे भारताची जागतिक प्रतिमा मजबूत झाली आणि विकास प्रक्रियेला गती मिळाली. आजच्या भारतीय परराष्ट्र धोरणातही वाजपेयी यांच्या विचारांचा प्रभाव स्पष्टपणे दिसून येतो. त्यामुळे त्यांचे परराष्ट्र धोरण हे तात्कालिक गरजांपुरते मर्यादित न राहता दीर्घकालीन राष्ट्रहित साधणारे, दूरदृष्टीपूर्ण आणि प्रेरणादायी ठरले आहे. भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या अभ्यासात अटल बिहारी वाजपेयी यांचे योगदान सदैव मार्गदर्शक ठरेल.

संदर्भ सूची

- १) वाजपेयी, अटल बिहारी – *भाषणे व लेख*, प्रकाशन विभाग, भारत सरकार
- २) भारत सरकार – *Ministry of External Affairs: Annual Reports*
- ३) Pant, Harsh V. – *Indian Foreign Policy: An Overview*
- ४) Malone, David – *Does the Elephant Dance?*
- ५) Tellis, Ashley – *India's Emerging Strategic Profile*
- ६) Kothari, Rajni – *Politics in India*
- ७) Austin, Granville – *Working a Democratic Constitution*
- ८) योजना मासिक – परराष्ट्र धोरण विशेषांक
- ९) Sharma, K. C. – *Indian Political System*
- १०) भारत सरकार – *Nuclear Doctrine Documents*
- ११) Ministry of External Affairs – *Official Publications*
- १२) Desai, A. R. – *India's Foreign Relations*